

Gender w podręcznikach

Projekt badawczy. Raport

TOM I

O projekcie. Metodologia badań. Wprowadzenie teoretyczne

pod redakcją Iwony Chmury-Rutkowskiej, Macieja Dudy,
Marty Mazurek i Aleksandry Sottysiak-Łuczak

Fundacja Feminoteka, 2016

RAPORT

Gender w podręcznikach. Projekt badawczy. Raport

Copyright © Fundacja Feminoteka, Warszawa 2016

Recenzentki:

dr hab. prof. nadzw. Elżbieta Górnikowska-Zwolak

prof. dr hab. Ewa Kraskowska

Redakcja:

Iwona Chmura-Rutkowska, Maciej Duda,

Marta Mazurek, Aleksandra Sottysiak-Łuczak

Redakcja techniczna:

Tom I – Marta Mazurek, Maciej Duda, Iwona Chmura-Rutkowska

Tom II – Marta Mazurek, Weronika Maćków

Tom III – Marta Mazurek, Weronika Maćków

Projekt okładki: Maja Szmidt

Autorka logo projektu Gender w Podręcznikach: Jessica Alvaro

Korekta: Agata Zawiszewska

Skład i łamanie: Palebek

ISBN: 978-83-62206-17-9

Wydawca:

FUNDACJA FEMINOTEKA

00-560 Warszawa,

ul. Mokotowska 29a

www.feminoteka.pl

Druk:

SOWA DRUK na Życzenie

www.sowadruk.pl

tel. 22 431 81 40

ABSTRACT: This three-volume report, authored by an interdisciplinary team of researchers, academics and scholars, presents the results of the research study project “Gender in Textbooks”, which aimed at critical analysis of models and ideas of femininity, masculinity as well as relations between girls/women and boys/men promoted by the Polish core curriculum and textbooks approved for school use. The selection of the analysed textbooks represents all subjects and all levels of education in different types of schools.

Ogólnopolski projekt badawczy „GENDER W PODRĘCZNIKACH” zrealizowany został przez Interdyscyplinarne Centrum Badań Płci Kulturowej i Tożsamości Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu we współpracy z Fundacją Feminoteka w ramach projektu „Kobiety i mężczyźni, chłopcy i dziewczęta RAZEM przeciwko stereotypom płciowym” realizowanego w ramach Programu Obywatele dla Demokracji finansowanego z Funduszy EOG.

PEŁNOMOCNIK RZĄDU
DO SPRAW RÓWNEGO TRAKTOWANIA

POD MATRONATEM
PROF. MALGORZATY FUSZARY

W skład publikacji wchodzi:

- ▶ Tom 1 – O projekcie. Metodologia badań. Wprowadzenie teoretyczne.
- ▶ Tom 2 – Raporty przedmiotowe i rekomendacje: EDUKACJA PRZEDSZKOLNA, EDUKACJA W KLASACH 1-3, JĘZYK POLSKI, JĘZYK ANGIELSKI, JĘZYK NIEMIECKI, JĘZYK ROSYJSKI, JĘZYK WŁOSKI, JĘZYK FRANCUSKI, MATEMATYKA, INFORMATYKA, ZAJĘCIA TECHNICZNE, FIZYKA, CHEMIA, PRZYRODA, BIOLOGIA, GEOGRAFIA
- ▶ Tom 3 – Raporty przedmiotowe i rekomendacje: HISTORIA, HISTORIA I SPOŁECZEŃSTWO, WIEDZA O SPOŁECZEŃSTWIE, EDUKACJA DLA BEZPIECZEŃSTWA, PODSTAWY PRZEDSIĘBIORCZOŚCI, WYCHOWANIE DO ŻYCIA W RODZINIE, WIEDZA O KULTURZE, PLASTYKA, MUZYKA, ETYKA, FILOZOFIA

Spis treści

1. *Iwona Chmura-Rutkowska, Maciej Duda, Marta Mazurek, Aleksandra Sołtysiak-Łuczak*
WSTĘP 7
2. *Iwona Chmura-Rutkowska, Bartłomiej Walczak*
METODOLOGIA BADAŃ. PREZENTACJA WYBRANYCH WYNIKÓW
BADAŃ STATYSTYCZNYCH SUMARYCZNIE DLA WSZYSTKICH POD-
RĘCZNIKÓW 14
3. *Mariola Chomczyńska-Rubacha, Krzysztof Rubacha*
METODOLOGICZNE PARAMETRY FEMINISTYCZNYCH BADAŃ
NAD UKRYTYMI PRZEKAZAMI PODRĘCZNIKÓW SZKOLNYCH ... 44
4. *Dorota Pankowska, Mariola Chomczyńska-Rubacha*
PŁEĆ I RODZAJ W EDUKACJI FORMALNEJ 57
5. *Lucyna Kopciewicz*
PODRĘCZNIKI SZKOLNE JAKO NARZĘDZIE PRZEMOCY
SYMBOLICZNEJ 81
6. *Maria Czerepaniak-Walczak*
STEREOTYPY W PODRĘCZNIKACH W ŚWIETLE TEORII PEDAGOGIKI
KRYTYCZNEJ I EMANCYPACYJNEJ 93
7. *Iwona Chmura-Rutkowska, Monika Frąckowiak-Sochańska*
PSYCHOSPOŁECZNE KONSEKWENCJE STEREOTYPÓW ZWIĄZA-
NYCH Z PŁCIĄ 106
8. *Natalia Buchowska, Katarzyna Sękowska-Kozłowska*
OBOWIĄZEK WERYFIKACJI PRZEZ PAŃSTWO PODRĘCZNIKÓW
SZKOLNYCH W CELU WYELIMINOWANIA STEREOTYPÓW ZWIĄ-
ZANYCH Z PŁCIĄ I PROWADZENIA EDUKACJI NA RZECZ RÓWNO-
ŚCI PŁCI – ANALIZA PRAWNOMIĘDZYNARODOWA 125

9. Violetta Kopińska NA TROPACH... CZYLI O PRAWNYCH PODSTAWACH RÓWNOŚCI PŁCI I ZAKAZU DYSKRYMINACJI ZE WZGLĘDU NA PŁEĆ W EDU- KACJI SZKOLNEJ. PERSPEKTYWA POLSKIEGO PRAWA OŚWIATO- WEGO	168
10. Maciej Duda PŁEĆ JĘZYKA POLSKIEGO	186
11. Maciej Duda JĘZYK JAKO NARZĘDZIE SOCJALIZACJI	199
12. Małgorzata Cackowska TU ZASZŁA ZMIANA... O GENDEROWYCH ODSŁONACH KSIĄŻEK DLA DZIECI W POLSCE OSTATNIEJ DEKADY	211
13. Joanna Ostrouch-Kamińska MIĘDZY KRYZYSEM A TRANSFORMACJĄ. PRZEMIANY W ROLACH I RELACJACH RODZINNYCH	225
14. Joanna Dec-Pietrowska, Alicja Długolecka, Emila Paprzycka, Agnieszka Walenzik-Ostrowska, Katarzyna Waszyńska GENDER W EDUKACJI SEKSUALNEJ	242
15. Eva Zamojska KONSTRUKCJA INNEGO/INNEJ W PODRĘCZNIKACH SZKOLNYCH	258
16. Daria Hejwosz-Gromkowska RASA, ETNICZNOŚĆ, NARODOWOŚĆ W PODRĘCZNIKACH SZKOLNYCH – WPROWADZENIE	269
17. Marzena Buchnat, Izabela Cytłak, Joanna Jarmużek (NIE)PEŁNOSPRAWNI W SPOŁECZEŃSTWIE. O MIEJSCU „INNYCH” W PODRĘCZNIKACH SZKOLNYCH	282

RAPORT

18. <i>Monika Popow</i> PRZEDSTAWIENIA UBÓSTWA Kobiet I MĘŻCZYZN W PODRĘCZNIKACH SZKOLNYCH	297
19. <i>Maciej Michalski, Anita Napierata</i> SFERA PRYWATNA W PODRĘCZNIKACH DO HISTORII I SPOŁECZEŃSTWA DLA SZKÓŁ PONADGIMNAZJALNYCH	308
20. <i>Iwona Chmura-Rutkowska, Edyta Głowacka-Sobiech, Izabela Skórzyńska</i> HISTORIA SZKOLNA. HISTORIA KOBIEC?	324
21. BIOGRAMY AUTOREK I AUTORÓW RAPORTU, LISTA BADACZEK I BADACZY	368
22. ORGANIZACJE WSPIERAJĄCE PROJEKT	396
23. ANEKS	397

19 SFERA PRYWATNA W PODRĘCZNIKACH DŁY „HISTORII I SPOŁECZEŃSTWA” DLA SZKÓŁ PONADGIMNAZJALNYCH

Maciej Michalski, Anita Napierała

Wprowadzenie

Przedmiot „Historia i społeczeństwo” został wprowadzony do szkół rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z 2009 roku¹. Dokument ten anonsował nowe zasady funkcjonowania podstawy programowej, które w odniesieniu do historii polegały na zakończeniu cyklu chronologicznego nauczania przedmiotu po I klasie szkoły ponadgimnazjalnej oraz wprowadzeniu w dwóch kolejnych klasach, dla chętnych uczniów, historii w postaci rozszerzonej lub przedmiotu „Historia i społeczeństwo”. Nowa podstawa programowa miała wejść w życie 1 września 2012 roku (par. 7 Rozporządzenia), co oznacza, że nowy przedmiot „Historia i społeczeństwo” miał być nauczany od 1 września 2013 roku.

Rozporządzenie określało 9 wątków tematycznych, z których – podczas dwuletniego cyklu nauczania – należało zrealizować cztery. Zgodnie z tekstem aktu, miały być one realizowane problemowo – tzn. konkretny wątek powinien zostać przedstawiony we wszystkich epokach historycznych lub epokowo – czyli tematyka wszystkich wątków winna być omówiona w wybranej epoce historycznej. Rozporządzenie dopuszczało także realizację autorskiego wątku, zaproponowanego przez nauczyciela/kę.

1. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dziennik Ustaw, 2009, nr 4, poz. 17.

Wiosną 2012 roku przez szereg miast polskich przetoczyła się fala protestów pod hasłem sprzeciwu wobec – jak to określano – wycofania historii ze szkół. Przybrały one z czasem formę protestów głodowych w Krakowie, Warszawie, Częstochowie, Nysie, a w wielu innych polskich miastach odbywały się wiece i odczyty oraz zbierano podpisy pod protestem do MEN. Ministerstwo, początkowo stojące twardo na stanowisku zachowania zaproponowanego kształtu nowej podstawy programowej, z czasem uległo i jeden z wątków tematycznych, a mianowicie „Ojczysty Panteon i ojczyste spory” uczyniło tematem obowiązkowym. Zatem do wyboru pozostały już tylko trzy wątki tematyczne. Zmiany te wprowadzono nowym Rozporządzeniem z 2012 roku².

W obydwu Rozporządzeniach sformułowano zalecenia do realizacji przedmiotu. Wskazano w nich m.in.: „Zajęcia *‘Historia i społeczeństwo’* służą poszukiwaniu dziedzictwa epok, zatem mają zarówno charakter poznawczy, jak i wychowawczy. Ich celem jest utrwalanie pozytywnej postawy wobec przeszłości – gotowości do podjęcia dziedzictwa”³. Inaczej mówiąc, akty prawne kładły nacisk na wskazanie tych treści z przeszłości, które są obecne we współczesnej kulturze lub też odcisnęły znaczące piętno na kształcie współczesności. Takie podejście do prezentowanych treści podkreśla także zbiorczy tytuł wszystkich wątków tematycznych – „dziedzictwo epok”. Zdeterminowało to rzecz jasna wybór treści zawartych w podręcznikach.

Tematy wątków zaproponowane przez MEN w Rozporządzeniach wskazują, po pierwsze, na problemowe podejście do prezentowanego materiału, a po drugie, są próbą uchwycenia szerokiego i atrakcyjnego zakresu tematycznego. Rozporządzenia MEN podawały następujące tytuły wątków: „Europa i świat”; „Język, komunikacja i media”; „Kobieta i mężczyzna, rodzina”; „Nauka”; „Swojskość i obcość”; „Gospodarka”; „Rządzący i rządzeni”; „Wojna i wojskowość”; „Ojczysty Panteon i ojczyste spory”⁴.

2. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, *Dziennik Ustaw*, 2012, poz. 977, s. 289-294.

3. *Ibidem*, s. 325.

4. *Ibidem*, s. 289.

Podręczniki i ich wybór

W ministerialnych wykazach do przedmiotu „Historia i społeczeństwo” znajduje się 18 podręczników, wydawanych przez 4 oficyny⁵. Tylko jedno wydawnictwo – Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne – oferuje podręczniki do wszystkich wątków tematycznych, jedno do 4, inne do 3 i ostatnie do dwóch. Obowiązkowy wątek „Ojczysty Panteon i ojczyste spory” nie jest reprezentowany w ofercie wszystkich wydawnictw.

W związku z tak rozproszoną i niepełną ofertą, zdecydowano się wybrać do analizy podręczniki z Wydawnictw Szkolnych i Pedagogicznych, prezentujących materiały do wszystkich wątków. Ze względu na tematykę ekspertyzy wzięto pod uwagę trzy tytuły, jeden obowiązkowy oraz dwa odpowiadające tematycznie problematyce ekspertyzy, a zatem *Ojczysty Panteon i ojczyste spory*; *Kobieta i mężczyzna, rodzina*; *Rządzący i rządzeni*. Wszystkie są autorstwa Marcina Markowicza, Olgi Pytlińskiej i Agaty Wyrody i zostały wydane w 2013 roku.

Analizowane podręczniki wybrano także dlatego, że tytuły wątków tematycznych sugerowały skrajne podejście twórców treści nauczania do sfery prywatnej. Tytuły wątków „Ojczysty Panteon i ojczyste spory” oraz „Rządzący i rządzeni” sugerują zainteresowanie sferą publiczną, zaś wątek „Kobieta i mężczyzna, rodzina” sugeruje zainteresowanie sferą prywatną. Podział ten pokrywa się z powszechnie obowiązującym, popularnym rozumieniem sfery prywatnej i publicznej, w którym są to sfery rozłączne, a ich wydzielenie bazuje na konstatacji, że to co rodzinne i domowe nie ma charakteru publicznego i na odwrót.

5. http://www.men.gov.pl/podreczniki/wykaz_dopuszczone_lista1.php, dostęp 19.04.2015 r.

Treści nauczania

W Rozporządzeniu nie podano jakichkolwiek motywów wyboru włączonych do podstawy programowej treści. Niezależnie jednak od braku wyjaśnień, zapisane w akcie prawnym treści nauczania przekładają się bezpośrednio na dobór tematów zaproponowanych i omawianych w podręcznikach.

W wypadku wątku „Ojczysty Panteon i ojczyste spory” treści nauczania skupione są wokół rozważań nad mnogością ocen wybranych przełomowych wydarzeń w historii Polski. Nacisk jest położony na polityczną i społeczną aktywność wspólnoty. Z kolei w wypadku wątku „Rządzący i rządzeni”, akcent jest położony na relację pomiędzy obywatelem a państwem, przy czym ponownie poziom analizy wykreśla wspólnota, a nie jednostka. W ostatnim analizowanym wątku, „Kobieta i mężczyzna, rodzina”, nacisk jest położony na przedstawienie różnych ról społecznych odgrywanych przez kobiety, mężczyzn i dzieci. Inaczej mówiąc, z obecnej w poprzednich wątkach poziomu wspólnoty treści zostały przeniesione na poziom rodziny, zaś sam tytuł wątku sugeruje przedstawienie analizy relacji między płciami w poszczególnych epokach.

Podręczniki – analiza treści i przykłady szczegółowe

Układ treści zaprezentowany w podręcznikach odpowiada ściśle treściom nauczania zawartym w przywołanych powyżej Rozporządzeniach MEN⁶. Autorzy podręczników w wyjątkowych przypadkach wykraczali poza sugerowany minimalny układ, jednakże należy uznać, że w doborze konkretnych przykładów, mających zilustrować obowiązkowe treści programowe, wykazano się sporą inwencją.

Najogólniej można stwierdzić, że zespół autorek i autorów podręczników myli kilka faktów odnośnie do wydzielenia sfer aktywności członków opisywanych społeczności. Po pierwsze, został zbudowany dualistyczny obraz – sfera prywatna, sfera

6. Rozporządzenie... z 2012 roku, op. cit., s. 291, 293-294.

RAPORT

publiczna. Taki podział jest oparty na klasycznej, pochodzącej ze starożytności koncepcji, funkcjonującej w Europie jeszcze w epoce średniowiecza i częściowo w epoce nowożytnej⁷. W takim układzie sfera publiczna obejmowała wszelkie działania wykraczające poza sferę prywatną, a zatem najczęściej związane były one ze sferą władzy i strategii jej sprawowania, z czasem identyfikowanych z polityką. Każda z epok wykształciła własny sposób negocjowania relacji między sferą prywatną i publiczną. Odwołując się tylko do jednego przykładu można stwierdzić, że w średniowieczu, a przynajmniej w jego wczesnej fazie, sfery te niemalże nakładały się na siebie. Stąd też działania polityczne władcy przede wszystkim manifestowały się w obszarach uznanych potocznie za sferę prywatną⁸. Proces rozdzielania sfery prywatnej od publicznej jest jedną z cech epoki nowożytnej, przy czym należy pamiętać o tożsamości sfery publicznej i politycznej, rozumianej jako sfera sprawowania władzy.

Od schyłku epoki nowożytnej dychotomiczny opis sfer życia społecznego nie odpowiada funkcjonującej w kulturze zachodnioeuropejskiej praktyce. W momencie pojawienia się mieszczan i burżuazji jako aktywnych grup społecznych aspirujących do partycypowania w sprawowaniu władzy, sfera polityczna stopniowo oddziela się od sfery publicznej. Ta pierwsza pozostaje sferą aktywnego kształtowania relacji władzy, ta druga z kolei staje się obszarem kształtowania opinii publicznej, która z czasem coraz aktywniej będzie oddziaływać na poczynania

7. Por. liczne definicyjne i analityczne ujęcia sfery prywatnej i publicznej, na przykład, definicje zawarte w słownikach języka polskiego lub analityczne ujęcia: J. Turowski, *Dychotomia „prywatności” i „publiczności” jako teoretyczna rama analizy rzeczywistości społecznej*, (w:) L. Dyczewski, J. Kromkowski, G. F. McLean (red.), *Prywatność i życie publiczne w nowoczesnym społeczeństwie. USA-Polska*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1992, s. 11-14; Z. A. Papacharissi, *A private sphere. Democracy in digital age*, Cambridge-Malden: Polity Press, 2010, rozdział *The dichotomy of public and private over time* (wersja elektroniczna); J. Weintraub, *The theory and politics of the public/private distinction*, (w:) J. Weintraub, K. Kumar (red.), *Public and private in thought and practice. Perspectives and grand dichotomy*, Chicago-Londyn: The University of Chicago Press, 1997, s. 1-42; Zob. też A. Młynarska-Sobaczewska, *Trzy wymiary prywatności. Sfera prywatna i publiczna we współczesnym prawie i teorii społecznej*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2013, nr 1, s. 33-52.

8. Szczegóły tego fascynującego zjawiska zostały zanalizowane przez G. Duby'ego, *Władza prywatna, władza publiczna*, (w:) G. Duby (red.), *Historia życia prywatnego*, t. 2: *Od Europy feudalnej do renesansu*, Ossolineum 1998, s. 19-44.

polityczne. Proces ten zdaniem Jürgena Habermasa doprowadził do powstania politycznej sfery publicznej, której podstawową cechą jest tworzenie nowego, niespotykanego wcześniej typu wpływania na władzę, a mianowicie opinii publicznej. W wieku XIX, wraz z wejściem do tak rozumianej sfery publicznej nowych grup społecznych, wcześniej z różnych powodów dyskryminowanych, np. robotników i chłopów, mieszczańska sfera publiczna uległa destrukcji albo przekształceniu w cywilną albo obywatelską sferę publiczną. Zatem przynajmniej od dwóch stuleci mamy do czynienia nie z dwoma, ale trzema sferami życia społecznego: prywatną, publiczną i polityczną, gdzie tej pośredniej przypada rola budowania obszarów negocjacji między tym co prywatne, a tym co polityczne⁹.

Koncepcja J. Habermasa jest obecnie jedną z podstawowych teorii w naukach społecznych definiujących podział na sferę publiczną i prywatną. W odniesieniu do kwestii genderowych Habermas wypowiedział się w przedmowie do drugiego wydania pracy *Strukturalne przeobrażenia sfery publicznej*, twierdząc, że dopiero znaczący rozwój teorii feministycznych w XX wieku pozwolił zwrócić uwagę, że kobiety były i są nieobecne w sferze publicznej, jednakże w odmiennym kontekście niż robotnicy czy inne dyskryminowane wcześniej grupy. Nieobecność kobiet ma charakter strukturalny, wynikający z cech kultury patriarchalnej, a nie z nabytych cech społecznych (np. brak majątku czy wykształcenia). Inaczej mówiąc, tworzące się mieszczańskie społeczeństwo obywatelskie ukonstytuowało się na wzorcu patriarchalnej rodziny. Habermas pisze, że dopiero zdobycie praw politycznych przez kobiety w XX wieku wpłynęło na szerszą zmianę patriarchalnej sfery prywatnej, jednakże konstytutywna

9. Por. J. Habermas, *Strukturalne przeobrażenia sfery publicznej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007, analizującą zjawisko do upadku publicznej sfery mieszczańskiej oraz tegoż, *Faktyczność i obowiązywanie. Teoria dyskursu wobec zagadnień prawa i demokratycznego państwa prawnego*, Warszawa: „Scholar”, 2005, opisującą współczesne funkcjonowanie cywilnej sfery publicznej. Na temat koncepcji J. Habermasa powstało wiele tekstów komentujących i krytycznych.

RAPORT

rola patriarchatu przy tworzeniu sfery publicznej zorientowanej politycznie jest do dziś nieprzetamana¹⁰.

Warto przy tym pamiętać, że teoria J. Habermasa jest jedną z kilku funkcjonujących obecnie koncepcji opisujących relacje między sferą prywatną i publiczną¹¹. Nie jest ona bynajmniej uznana powszechnie za obowiązującą, jednakże nie sposób odwoływać się do tego zagadnienia bez nawiązania do teorii niemieckiego filozofa. Należy też wspomnieć, że współcześnie niezwykle istotne znaczenie dla definiowania relacji między sferą prywatną a publiczną odgrywa wirtualna przestrzeń cyfrowa. Kwestia funkcjonowania w przestrzeni cyfrowej rodzi zupełnie nowe problemy, wcześniej niedostrzegane, a niekiedy prowadzi do przedefiniowania zakresu samych pojęć. W ujęciu Zizi A. Papacharissi, współczesna kultura charakteryzuje się upodobnieniem wcześniej oddzielonych sfer aktywności społecznej i kulturowej, co też odnosi się do sfer prywatnej i publicznej. Owo upodobnienie jest cechą dystynktywną współczesności, a wynika między innymi ze zmiany trybu życia i pracy wraz z ujednoczenia przekazów w sferze cyfrowej¹².

Wracając – po tym krótkim teoretycznym ekskursie – do analizowanych podręczników, należy stwierdzić, że prezentowana w nich dualistyczna wizja życia społecznego jest anachroniczna i nie odpowiada współczesnym koncepcjom ujęcia tego zagadnienia. Utrzymywanie dualistycznego podziału, w którym sfera polityczna i publiczna są tożsame, a sfera prywatna wydzielona powoduje, że szereg aktywności kobiet i mężczyzn w sferze

10. Por. J. Habermas, *Przedmowa do nowego wydania z 1990 roku*, (w:) tegoż, *Strukturalne przeobrażenia*, s. 10-12; porównaj też artykuły ze zbioru R. Siemińska (red.), *Aktorzy życia publicznego. Pleć jako czynnik różnicujący*, Warszawa: „Scholar”, 2003; M. Piszczatowska, J. Szczepańska, *Kobiety w życiu publicznym i w rodzinie. Opinie Polaków i stan faktyczny w świetle badań socjologicznych*, „Societas/Communitas” 2008, nr 2, s. 147-164; w odniesieniu do przypisania sfery prywatnej kobietom, a publicznej mężczyznom w wiktoriańskiej Anglii, zob. A. Vickery, *Golden age to separate spheres? A review of the categories and chronology of English women's history*, „The Historical Journal” 1993, nr 36:2, s. 383-411.

11. W odniesieniu do kwestii genderowych sfery publicznej i prywatnej omawiał swego czasu T. Buksiński, *Sfera publiczna*, (w:) E. Pakszys, W. Heller (red.), *Humanistyka i pleć*, t. 3: *Publiczna przestrzeń kobiet: obrazy dawne i nowe*, Poznań: Wydawnictwo UAM, 1999, s. 173-195.

12. Zob. Z. A. Papacharissi, *op. cit.*, rozdziały 3-6.

publicznej jest niedostrzegalny i pomijany, gdyż nie znajduje reprezentacji w sferze politycznej. Przykładów anachronicznego utożsamiania sfery politycznej z publiczną jest w każdym z podręczników bardzo wiele, przy czym zauważalny jest brak jakiegokolwiek refleksji nad zmieniającymi się wraz z upływem historycznego czasu granicami tych sfer. Zespół autorek i autorów podręczników zdaje się sugerować, że sfera publiczna i prywatna w starożytnej Grecji są tożsame z tymi samymi sferami współcześnie.

Dodatkowym problemem dostrzegalnym w analizowanych podręcznikach jest utożsamianie porządku prawnego jako odbicia realiów obyczajowych. Stąd też nieobecność kobiet w przepisach prawnych lub regulacje wyłączające kobiety z wykonywania określonych czynności są odczytywane jako nieobecność kobiet w sferze publicznej. Mamy tutaj do czynienia z pomieszaniem porządków, w których regulacyjny wymiar przepisów prawnych jest utożsamiany z normami kulturowymi czy obyczajowymi, a dodatkowo nakładany jest na podział na sfery prywatną i publiczną. Ilustracyjnym przykładem jest tutaj opis kategorii obywateli w starożytnej Grecji w podręczniku *Rządzący i rządzeni*, gdzie najpierw znajduje się informacja o prawach i obowiązkach obywatela, a następnie informacja, że kobiety były praw politycznych pozbawione na równi z niewolnymi i dziećmi, a co za tym idzie były wyłączone z udziału w życiu publicznym. Można stąd wysnuć wnioski, że nieobjęcie kobiet kategorią obywateli zrównywało je z niewolnymi, a po drugie, że brak możliwości udziału w życiu politycznym (w zgromadzeniach na agorach) był równoznaczny z brakiem możliwości udziału w życiu publicznym.

Ciekawe jest ujęcie sfery prywatnej w podręczniku *Kobieta i mężczyzna, rodzina*. Intencją grupy autorów było ukazanie różnych form relacji między płciami, różnych form funkcjonowania rodziny oraz zmian w podejściu do dzieci. Zasadniczy problem tkwi jednakże w wadliwym skonstruowaniu treści nauczania, czyli tych elementów, za które odpowiada Ministerstwo. W Rozporządzeniu przyjęto bowiem założenie, że w odniesieniu do relacji między mężczyznami i kobietami powinny zostać omówione tematy związane z miłością, a w odniesieniu do dzieci

RAPORT

– tematy związane z edukacją szlachty w okresie sarmackim. Takie podejście ma wymiar historyczny, jednakże zupełnie niewypełniający tytułowego hasła: „dziedzictwo epok”, gdyż poszukiwanie źródeł współczesnych postaw emocjonalnych w Biblii lub poezji trubadurów (jak uczyniono to w podręczniku) jest postępowaniem karkołomnym i skazanym na niepowodzenie. Ponadto rozdział poświęcony obyczajowości sarmackiej podkreśla raczej te elementy ówczesnego życia codziennego, które kolejne epoki raczej odrzucały niż pielęgnowały, zatem również trudno go włączyć do idei dziedzictwa epok.

Drugim, zasadniczym kłopotem związanym z przedstawianiem relacji między kobietami i mężczyznami jest interpretowanie porządku prawnego i literackiego jako odbicia rzeczywistych relacji między płciami. Dokonano tego na przykładach zagadnienia miłości w Biblii oraz miłości dworskiej. Trudno wyciągać wnioski na temat wypełnianych przez mężczyzn i kobiety ról społecznych oraz ich wspólnego życia na podstawie tych tekstów. W zasadniczej części są to bowiem teksty literackie, liryczne, których związek z praktyką obyczajową jest dość luźny.

Nawiązując do ogólnej idei przedmiotu „Historia i społeczeństwo”, a mianowicie do wspomnianego już dziedzictwa epok, można postawić pytanie, jakiego rodzaju przekaz może zostać zaczerpnięty z szerokiego omówienia zagadnienia miłości dworskiej. Czy na pewno wzorce te powinny być współcześnie reprodukowane, a jeśli tak, to jaki typ kobiet i mężczyzn wyłania się z tak go wzorca osobowego?

O wiele ciekawiej i bardziej różnorodnie zostały przedstawione rozdziały odnoszące się do kwestii współczesnych. Narracja w podręczniku odnosząca się do zagadnień z wieku XIX (walka o prawa kobiet, ewolucja podejścia do dzieci) oraz XX (zmiany obyczajowe, rewolucja lat 60., nowe formy rodziny, kobieta w kulturach świata) uwzględniają znacznie szerszy kontekst zjawisk społecznych, gospodarczych i politycznych. Przenikanie sfer prywatnej i publicznej jest w nich wyraźnie dostrzegalne. Na przykład wpływ zmian społecznych widoczny jest w sferze rodzinnej. W tym kontekście odnalezienie linii łączących przeszłość i współczesność jest możliwe i ma sens edukacyjny i wy-

chowawczy. Być może należałoby postulować ograniczenie tego wątku tematycznego do zagadnień związanych ze współczesnością.

Część zagadnień została jednakże przedstawiona w sposób trudny do zaakceptowania i niemerytoryczny. Odnosi się to na przykład do wyjaśnień związanych z pojęciem *gender*. Przekazano uczniom/uczennicom, że płć kulturowa stoi w opozycji do płci biologicznej, zaś płć biologiczna jest „wrodzona i wpływa m.in. na to, jaką rolę człowiek odgrywa w społeczeństwie”, a „zwolennicy koncepcji *gender* twierdzą, że ludzie, bez względu na płć, mogą wybrać sobie ‘płć kulturową’”¹³). Jest to zlepek publicystycznych opinii, które nie mają wiele wspólnego z naukową wiedzą i wprowadzają do klarownego pojęcia *gender* niefunkcjonujące w nim treści. Podobną nierzetelność można dostrzec podczas relacjonowania poruszanych wątków na temat osób nieheteronormatywnych. Przykładowo, uczniowie/uczennice dowiedzą się, że motywem twórczości Safony była miłość, która „przynosi zarówno rozkosz, jak i cierpienie”, a jej postawa jest przykładem „nieco innego modelu życia kobiet niż ten przyjęty w starożytnej Grecji”¹⁴). Ponownie, odwołując się do programowego hasła przedmiotu, czyli „dziedzictwa epok”, należałoby zapytać, czy uczniowie/uczennice liceum muszą poprzez eufemizmy dowiadywać się, że Safona była lesbijką, a termin, jakim określa się współcześnie miłość kobiety do kobiety wiąże się z wyspą Lesbos, z której pochodziła? W końcowym rozdziale, omawiającym przemiany w rodzinie w XX wieku, mowa jest m.in. o „małżeństwach osób tej samej płci”¹⁵). Problematyka funkcjonowania par homoseksualnych została sprowadzona do walki o prawo do zawierania takich małżeństw oraz do walki o prawo do adopcji dzieci. Ponownie omawiana kwestia została zredukowana do zagadnień prawnych, przy czym mowa jest m.in. o tym,

13. M. Markowicz, O. Pytlińska, A. Wyroda, *Historia i społeczeństwo. Kobieta i mężczyzna, rodzina*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 2013, s. 83.

14. *Ibidem*, s. 18.

15. *Ibidem*, s. 96.

RAPORT

że niektóre z krajów europejskich uznały związki homoseksualne za „normalne małżeństwa”¹⁶).

Omówienia kwestii związanych z nowymi formami rodziny, jakie pojawiły się w wieku XX, dokonano stosując retorykę porównania do dawnych form, które uznano za tradycyjne i wzorcowe. Dlatego też nowe, niewystępujące wcześniej zjawiska w życiu rodzinnym oraz nowe formy rodziny uznane są za kryzysowe i prowadzące do rozpadu tradycyjnego sposobu funkcjonowania w rodzinie (jeden z podrzędziółów ma tytuł: „Kryzys tradycyjnego modelu rodziny w cywilizacji zachodniej”). Zapewne bardziej efektywne z punktu widzenia celów wychowawczych byłoby opisanie owych procesów w kategoriach zmian czy powstawania nowych form. Odwoływanie się do „tradycyjnych wartości” wymaga bowiem, po pierwsze, sprecyzowania owego modelu, a po drugie, narzuca negatywną waloryzację tych procesów.

Ostatnia kwestia związana jest z widoczną w analizowanych podręcznikach nieprzenikalnością sfery prywatnej i publicznej. Do sfery publicznej należy według podręczników działalność polityczna, wojskowa, administracyjna, będąca domeną męską. Do sfery prywatnej należy życie rodzinne i intymne. W życiu rodzinnym znaczące miejsce zajmują tematy związane z aktywnością kobiet. Podział ten pokrywa się z funkcjonującym powszechnie i powielanym modelem identyfikacji płciowej poszczególnych sfer życia społecznego. Narracja podręcznikowa wyłamuje się z niej właściwie tylko raz, kiedy w tekście *Ojczysty Panteon i ojczyste spory* obszernie omówiono udział Emilii Plater i innych kobiet litewskich w powstaniu listopadowym¹⁷). Większość kobiet występujących w tym podręczniku oraz w tekście *Rządzący i rządzeni* to standardowe matki, żony i córki aktywnych w tekście mężczyzn. Instruktażowym przykładem niech będzie postać monarchini angielskiej Elżbiety I, jednej z najważniejszych postaci sceny europejskiej wieku XVI, która w podręczniku wy-

16. *Ibidem*.

17. M. Markowicz, O. Pytlińska, A. Wyroda, *Historia i społeczeństwo. Ojczysty Panteon i ojczyste spory*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 2013, s. 141.

mieniona jest tylko raz, w zdaniu: „Po śmierci córki Henryka VIII Elżbiety I angielskiej tron w 1603 r. przejęli szkoccy królowie”¹⁸).

Nieprzenikalność sfery publicznej i prywatnej jest także widoczna w oddzieleniu sfery polityki i narodowego Panteonu od sfery prywatnej i rodzinnej. Bohaterowie narodowi i politycy nie mają w podręcznikach życia prywatnego, z kolei aktorzy życia rodzinnego nie pretendują do roli polityków i wojowników. Jeśli tak robią, dzieje się to w imię walki o wolność i niepodległość lub w kontekście realizacji osobistych ambicji. W omawianych w podręczniku *Kobieta i mężczyzna, rodzina* wątkach dziewiętnastowiecznej emocjonalności Polaków pojawia się nurt niemożności przeżywania prywatnego szczęścia w sytuacji narodowej niewoli. Wymowa podręcznikowej narracji wprowadza zatem destrukcyjny lub toksyczny wymiar wymieszania sfery publicznej i prywatnej. Symboliczną wykładnią takiej interpretacji jest okładka podręcznika *Kobieta i mężczyzna, rodzina*, przedstawiająca żołnierza żegnającego się z kobietą trzymającą na rękach dziecko. Odejście do służby wojskowej (sfera publiczna) zostało zatem przedstawione jako niszczące dla rodzinny (sfera prywatna). Przekaz okładki podręcznika jest w tej kwestii jasny.

Podręczniki – język i frazeologia

Zgodnie z podstawą programową w podręczniku *Kobieta i mężczyzna, rodzina* wstępny rozdział poświęcony został analizie wątków biblijnych. W niniejszej analizie nie sposób nie wspomnieć o używanym w tym rozdziale języku i przekazie ideologicznym. Zakładając, że mamy do czynienia z podręcznikiem do przedmiotu „Historia i społeczeństwo” a nie „Religia” zaskakujące są następujące sformułowania: na stronie 5 w rozdziale „Wizja rodziny w Piśmie Świętym”, można przeczytać, że „powstała w akcie Bożej kreacji rodzina stanowi (...) nierozzerwalną jedność opartą na odmienności”. Na stronie 6 natomiast, że „Nowy Testament przywrócił małżeństwu jego pierwotną świętość, a więc przeświadczenie o nierozzerwalności więzów małżeńskich. Związek

18. M. Markowicz, O. Pytlińska, A. Wyroda, *Historia i społeczeństwo. Rządzący i rządzeni*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 2013, s. 54.

RAPORT

między kobietą a mężczyzną został przedstawiony jako sakrament, przez który małżonkowie uczestniczą w obłubieńczym przymierzu między Chrystusem a Kościołem¹⁹). Pomijając już zawarte w tych fragmentach błędy merytoryczne, należy zwrócić uwagę na teologiczny język, operujący niezrozumiałymi metaforami i porównaniami. Jest to język interpretujący biblijne teksty w duchu katolickiej teologii, obecnej często w komentarzach do tłumaczeń Pisma świętego. Wspomnianych metafor i porównań oraz archaizmów pełno jest w całym biblijnym rozdziale: mowa jest zatem o „węźle małżeńskim”; dzieci nie są rodzone, ale „zrodzone” dzięki aktom seksualnym zwanym „stosunkami małżeńskimi”; „rodzicielstwo” to „dar”; kobietę i mężczyznę łączy „miłość obłubieńcza”, która posiada „przymioty”. Kobieta i mężczyzna to „mężczyzna i niewiasta”, których stworzył „Bóg” „na swój obraz i podobieństwo”, zaś Maryja nazywana jest „Maryją, matką Boga” lub po prostu „matką Boga”²⁰). W części ćwiczeniowej podręcznika, uczniowie szkół ponadgimnazjalnych powinni rozstrzygnąć: „dlaczego o Maryi i Józefie mówi się, że stanowią niedoścignęły wzór życia w rodzinie”²¹). Nie sposób oprzeć się wrażeniu, że język opisu rzeczywistości społecznej został tutaj silnie zsakralizowany, a wykładnia religijna ma chrześcijańską i katolicką wymowę. Biorąc pod uwagę postulat budowania „dziedzictwa epok” i czerpania z niego, opisane wyżej praktyki są trudne do wyjaśnienia i do zaakceptowania.

W innym, już nieco mniej jednoznacznym wykładzie, geneza patriarchy została przedstawiona jako skutek grzechu pierworodnego oraz wynik boskiej interwencji. Wprawdzie zostało zaznaczone, że są to poglądy „pokutujące w społeczeństwie”, ale jednocześnie stwierdzono, że „z Ewą utożsamiać można każdą kobietę, każda nosi też jej winę” za grzech pierworodny, stąd „sprzyja to poglądowi, że w historii stworzenia można znaleźć uzasadnienie dla istnienia patriarchy. Skoro kobieta odpowiada za pojawienie się na świecie grzechu pierworodnego, winna jest

19. M. Markowicz, O. Pytlińska, A. Wyroda, *Historia i społeczeństwo. Kobieta i mężczyzna, rodzina*, s. 5.

20. *Ibidem*, s. 11-12.

21. *Ibidem*, s. 8.

posłuszeństwo mężczyźnie”²²). Można zapewne znaleźć argumenty na obronę takiego stanowiska przedstawiającego genezę patriarchy, problem jednak w tym, że w analizowanym podręczniku przytoczone frazy są jedynym wyjaśnieniem – uczniowie nie znajdą informacji, że istnieją inne strategie interpretacyjne i inne wyjaśnienia. Dodatkowo należy wskazać, że patriarchat jest w tych fragmentach ograniczany wyłącznie do sfery rodzinnej, czyli podległości mężczyźnie w rodzinie. Nie dostrzeżono „przełożenia” ze sfery prywatnej do publicznej, tłumacząc dyskryminację kobiet w tej sferze kwestiami prawnymi. Opresyjna funkcja religii nie została w tym fragmencie nawet zarysowana.

Wnioski

Wybrane do analizy podręczniki ukazują trzy zasadnicze problemy z konceptualizowaniem sfery prywatnej. Po pierwsze, sfera ta jest w narracji podręcznikowej częścią dualistycznego systemu, którego drugim biegunem jest sfera publiczna; po drugie, rodzina i dziecko należą wyłącznie do sfery prywatnej, zaś ojczyzna, wojna, walka, konspiracja i ogólne kwestie społeczne przypisane są do sfery publicznej; po trzecie obydwie sfery są nieprzenikalne. Wszystkie te stwierdzenia są zgodne z potocznym myśleniem o funkcjonowaniu sfer życia społecznego, ale są też fałszywe z punktu widzenia współczesnej refleksji na temat podziału tych sfer.

Postulowanym rozwiązaniem ujęcia wątków tematycznych przedmiotu „Historia i społeczeństwo” byłoby realne uwzględnienie idei „dziedzictwa epok”. Inaczej mówiąc, zrezygnowanie z przedstawiania szerokiej historycznej genezy współczesnych zjawisk, ale skupienie się na tych elementach przeszłości, które wpłynęły na kształt współczesności. W odniesieniu do podziału na sferę prywatną i publiczną należałoby zatem w większości odrzucić wątki nawiązujące do antyku, średniowiecza i epoki nowożytnej, a skupić się na tych, które w okresie ostatnich dwóch stuleci wpłynęły na uformowanie się reguł życia społecznego. Wówczas też obecny w podręcznikach dualistyczny podział sfer

22. *Ibidem*, s. 9.

MACIEJ MICHALSKI, ANITA NAPIERAŁA

RAPORT

musiałby zostać zastąpiony którąś ze współczesnych teorii omawiających funkcjonowanie sfer publicznej i prywatnej. Co więcej, takie podejście mogłoby prowadzić do ujęcia, w którym aktorzy życia publicznego zyskaliby prywatność, zaś odizolowani od sfery publicznej członkowie rodziny mogliby w niej zawitać.

Przenikalność sfer prywatnej i publicznej powinna zostać wyraźnie zaznaczona jako obszar oddziaływania decyzji podejmowanych w wielu dziedzinach życia społecznego przez aktorów sceny prywatnej, publicznej i politycznej. Decyzje podjęte w jednej sferze oddziałują przecież w innej, a członkowie/członkinie współczesnych społeczeństw europejskich poruszają się między wieloma niejednoznacznie zdefiniowanymi rodzinami, grupami, stowarzyszeniami, partiami itp., stąd interakcja między życiem prywatnym a publicznym jest nieunikniona. ◀

BIBLIOGRAFIA

- Buksiński T., *Sfera publiczna*, (w:) E. Pakszys, W. Heller (red.), *Humanistyka i pleć*, t. 3: *Publiczna przestrzeń kobiet: obrazy dawne i nowe*, Poznań: Wydawnictwo UAM, 1999.
- Habermas J., *Faktyczność i obowiązywanie. Teoria dyskursu wobec zagadnień prawa i demokratycznego państwa prawnego*, Warszawa: „Scholar”, 2005.
- Habermas J., *Strukturalne przeobrażenia sfery publicznej*, M. Łukasiewicz, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007.
- Historia życia prywatnego*, t. 1-5, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1998-2000 (wyd. 2, 2005-2006).
- Markowicz M., Pytlińska O., Wyroda A., *Historia i społeczeństwo. Ojczysty Panteon i ojczyste spory*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 2013.
- Markowicz M., Pytlińska O., Wyroda A., *Historia i społeczeństwo. Kobieta i mężczyzna, rodzina*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 2013.
- Markowicz M., Pytlińska O., Wyroda A., *Historia i społeczeństwo. Rządzący i rządzeni*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 2013.
- Młynarska-Sobaczewska A., *Trzy wymiary prywatności. Sfera prywatna i publiczna we współczesnym prawie i teorii społecznej*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2013, nr 1.
- Papacharissi Z. A., *A private sphere. Democracy in digital age*, Cambridge-Malden: Polity Press, 2010 (wersja elektroniczna).
- Piszczatowska M., Szczepańska J., *Kobiety w życiu publicznym i w rodzinie. Opinie Polaków i stan faktyczny w świetle badań socjologicznych*, „Societas/Communitas” 2008, nr 2.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dziennik Ustaw, 2009, nr 4, poz. 17.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dziennik Ustaw, 2012, poz. 977.
- Siemienińska R. (red.), *Aktorzy życia publicznego. Pleć jako czynnik różnicujący*, Warszawa: „Scholar”, 2003.
- Turowski J., *Dychotomia „prywatności” i „publiczności” jako teoretyczna rama analizy rzeczywistości społecznej*, (w:) L. Dyczewski, J. Kromkowski, G. F. McLean (red.), *Prywatność i życie publiczne w nowoczesnym społeczeństwie. USA-Polska*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1992.
- Vickery A., *Golden age to separate spheres? A review of the categories and chronology of English women's history*, „The Historical Journal”, 1993, nr 36:2.
- Weintraub J., *The theory and politics of the public/private distinction*, (w:) J. Weintraub, K. Kumar (red.), *Public and private in thought and practice. Perspectives and grand dichotomy*, Chicago-Londyn: The University of Chicago Press, 1997.
- Wykaz podręczników dopuszczonych do użytku szkolnego, http://www.men.gov.pl/podreczniki/wykaz_dopuszczone_lista1.php, dostęp 19.04.2015.